

יודע דעת עליון

וַיִּשָּׂא מִשְׁלוֹ וַיֹּאמֶר נֹאם בַּלְעָם בְּנוֹ בְּעַר וַנֹּאם הַגֹּבֵר שְׂתֵם הָעֵינַן: נֹאם שְׁמַע אֲמָרִי אֶל וַיִּדַע דַּעַת עֲלִיוֹן מַחְזָה שְׂדֵי יַחְזָה נִפְל וּגְלוֹי עֵינַיִם: (במדבר כד טו-טז)¹.

במדבר רבה פרשה יד כ

שנוי²: "ולא קם נביא עוד בישראל כמשה אשר ידעו ה' פנים אל פנים" (דברים לד ו) - בישראל לא קם אבל באומות העולם קם ... זה בלעם בן בעור.³ אלא, הפרש בין נבואתו של משה לנבואתו של בלעם. שלוש מידות היו ביד משה מה שלא היה ביד בלעם. משה היה מדבר עמו עומד, שנאמר: "ואתה פה עמוד עמדי ואדברה אליך" (דברים ה לא), ועם בלעם לא היה מדבר עמו אלא נופל, שנאמר: "נופל וגלוי עיניים". משה היה מדבר עמו פה אל פה, שנאמר: "פה אל פה אדבר בו" (במדבר יב ח), ובבלעם נאמר: "נאם שומע אמרי אל" - שלא היה מדבר עמו פה אל פה.⁴ משה היה מדבר עמו בפנים .. ועם בלעם לא היה מדבר כי אם במשלים, כמה שאתה אומר: "וישא משלו ויאמר..."⁵.

שלוש מידות היו ביד בלעם מה שלא היה ביד משה. משה לא היה יודע מי מדבר עמו,⁶ ובלעם היה יודע מי מדבר עמו, שנאמר: "נאם שומע אמרי אל אשר מחזה שדי יחזה". משה לא היה יודע אימתי הקב"ה מדבר עמו ובלעם היה יודע אימתי הקב"ה מדבר עמו, שנאמר: "ויודע דעת עליון". מְשָׁלוּ מִשֵּׁל לִטְבַּחוֹ שֶׁל מֶלֶךְ שֶׁהוּא יוֹדֵעַ מַה הַמֶּלֶךְ מְקַרֵּב עַל שׁוֹלְחָנוֹ וְיוֹדֵעַ כִּמְהָ הוּצָאוֹת וְיוֹצֵאוֹת לְמֶלֶךְ עַל שׁוֹלְחָנוֹ.⁷ כך היה בלעם יודע מה הקב"ה עתיד

¹ באף אחד משלושת נאומיו של בלעם, אין פתיחה מרשימה כזו. הנאום השלישי והאחרון – מה טובו אוהליך יעקב – נפתח במילים: "נאם שמע אמרי אל אשר מחזה שדי יחזה נפל וגלוי עינים" (במדבר כד ד), ואילו כאן, "בנאום הרביעי" – נאום העצה והנבואה לעתיד (נאום לו הקדשנו גיליון מיוחד בשם **נבואת בלעם ועצתו**), מתווספת התכונה "יודע דעת עליון" וביחד עם הפתיחה של הנאום השלישי, מגיע שבחו של בלעם לשיא: "נאם שמע אמרי אל וידע דעת עליון מחזה שדי יחזה נפל וגלוי עינים". שמא תאמר, דברי הבל הם שבלעם מעיד על עצמו, כמו שאולי ניתן להבין ממדרש תנחומא (בובר) סימן יד בפרשתנו: "אף על פי שמשבח אותו רשע ויודע דעת עליון, פיו העיד ואמר לא ידעתי". ראה גם רש"י קהלת י יד: "והסכל ירבה דברים - שהיה מתפאר בעצמו שהיה יודע דעת עליון". אך הרוב המכריע של המדרשים והפרשנים מבין את "יודע דעת עליון" כאמירה שהמקרא מסכים לה ומנסה להתמודד עם השאלה מה היא אותה דעת עליון שרשע כבלעם זכה לה (ומשה לא זכה לה כפי שנראה להלן)?

² "שנוי" זה הוא ציטטה ממדרש **ספרי זוטא במדבר** שנחשב למדרש תנאים וקדום למדרש במדבר רבה שהוא מדרש אמוראים ואפילו מאוחר יותר. שניהם אגב ממוקמים על הפסוק החותם את פרשת נשא: "וַיִּבְרָא מֹשֶׁה אֶל אֱהֱל מוֹעֵד לְדָבָר אֲתוֹ וַיִּשְׁמַע אֶת הַקּוֹל מִדְּבַר אֱלֹהֵי מַעַל הַפְּתָח אֲשֶׁר עַל אֶרֶץ הָעֵדֻת מִבֵּין שְׁנֵי הַרְבֵּי וַיִּדְבֹר אֱלֹהֵי" (במדבר ז פט). שם, ולא בפרשתנו, נדרש המדרש לדון בין נבואת משה ובלעם.

³ וכל כך למה? "כדי שלא יהיה פתחון פה לאומות העולם לומר: אילו היה לנו נביא כמשה, היינו עובדים לקב"ה".

⁴ היכן כתוב שהקב"ה היה מדבר עם משה "פה אל פה"? בתוכחה לאהרון ולמרים בפרשת האישה הכושית שבסוף פרשת בהעלותך: "פֶּה אֶלְפֶּה אֲדַבְּרֶבּוּ וּמִרְאֶה וְלֹא בְחִילֹת וּתְמִנַת ה' יִבִּיט וּמְדוּעַ לֹא יִרְאֶתֶם לְדָבָר בְּעַבְדֵי בְמִשְׁה" (במדבר יב ח). זה האזכור היחיד של "פה אל פה" במקרא.

⁵ "פנים אל פנים" או "פנים בפנים" נאמר פעמיים על משה: בפרשת כי תשא, שמות לג יא: "וַיִּדְבֹר ה' אֶל־מֹשֶׁה פָּנִים אֶל־פָּנִים כְּאֲשֶׁר יִדְבֹר אִישׁ אֶל־רֵעֵהוּ וְכוּ", ובפרשת וזאת הברכה, בסיכום חיי משה, דברים לד י: "וְלֹא־קָם נָבִיא עוֹד בְּיִשְׂרָאֵל כְּמֹשֶׁה אֲשֶׁר יָדְעוּ ה' פָּנִים אֶל־פָּנִים". זה הפסוק שבו נפתחת דרשה זו. גם בני ישראל ראו "פנים בפנים" במעמד הר סיני, ככתוב: "פָּנִים בְּפָנִים דִּבֶּר ה' עִמָּכֶם בְּהַר מִתּוֹךְ הָאֵשׁ" (דברים ה ד).

⁶ עניין זה שמשה לא היה יודע מי מדבר עמו תמוה ודורש הסבר. היו שהציעו שהכוונה היא לידיעה אם המדבר הוא הקב"ה או מלאך. אבל לעיל ראינו שהקב"ה מדבר עם משה "פה אל פה"! משה גם נאבק קשות בגזרה: "הנה אנכי שולח מלאך לפניך" (שמות כג כ, לג ב), ראה דברינו **הנה אנכי שולח מלאך לפניך** בפרשת משפטים.

⁷ ראה הרחבת משל זה בפירוש רמב"ן בתחילת פרק כד: "ואמרו מְשָׁלוּ לִטְבַּחוֹ שֶׁל מֶלֶךְ וְכוּנְתָם לְאֹמֶר שֶׁהִטְבַּח יוֹדֵעַ בְּהוּצָאת שׁוֹלְחָנוֹ שֶׁל מֶלֶךְ וְהִשְׁרַח שֶׁלּוֹ שֶׁהוּא נֹאמֵן בְּכָל בֵּיתוֹ וְעוֹמֵד בְּסוּדוֹ לֹא יֵדַע בְּהוּצָאת הַשׁוֹלְחָן". הטבח (בלעם) הוא היודע דעת רבו/אדונו יותר מהשר (משה). כבר הרחבנו לדון במוטיב זה בדברינו **משל הטבח והשר** בפרשה זו שם גם הבאנו בהרחבה מדרש במדבר רבה זה, ומקורותיו בספרי במדבר. ועוד נזור לפירוש רמב"ן גם בדף זה.

לדבר עמו.⁸ בלעם היה מדבר עמו בכל שעה שירצה, שנאמר: "נופל וגלוי עיניים" - היה משתטח על פניו, ומיד היה גלוי עיניים על מה ששואל.⁹ ומשה לא היה מדבר עמו בכל שעה שירצה.¹⁰
 ר' שמעון אומר: אף משה היה מדבר עמו בכל שעה שירצה" שנאמר: "ובבוא משה אל אהל מועד לדבר אתו", מיד: "וישמע את הקול מדבר אליו" (במדבר ז פט, סוף פרשת נשא).¹¹

אליהו זוטא (איש שלום) פרשה י

לפיכך נתן להם הקב"ה בלעם בן בעור, שהוא מעולה בחכמתו כמשה. משה יתיר דבר אחד ובלעם חסר דבר אחד, משה חסר דבר אחד ובלעם יתר דבר אחד ... במשה כתוב: "הודיעני נא את דרכיך" (שמות לג ג), ובלעם כתוב "וידוע דעת עליון" (במדבר כד י).¹²

פתרון תורה פרשת וירא בלק עמוד 204

רבי יוסי הגלילי אומר: כמה קשה עצה שנתיעץ בלעם הרשע לבלק על ישראל. מה כתוב בו? "וידוע דעת עליון" - והלוא מלאכי השרת שחייהן חיי עולם אינן מכירין בדעתו של הקב"ה ורשע זה יהא כתוב יודע דעת עליון! אלא כך אמר בלעם הרשע לבלק: יודע אני באלוהיהם של אילו שהוא שונא את הזימה. בוא ואתן לך עצה שתעשה: הזהירו את בנותיכם ואמרו להן: אל תבעלו להם עד שישתחוו לפעור. וכשיעץ בלעם הרשע את בלק, כך עשו בנות מואב לקחו כלים נאים והולכות למחנה ישראל ומראות להן והיו קורות להן שווי אלף במאתים זו? ... ואם רצונך שתכנס עמי לקובה ואני מראך כלים נאים ומעולין מכלי זה. היא מושכתו והולך אחריה וכיון שנכנס עמה אחזתו בראשו ונישקתו על כורחו שלא בטובתו וכי.¹³

מסכת ברכות דף ז עמוד א

⁸ נראה להגיה כאן במקום: "היה בלעם יודע מה הקב"ה עתיד לדבר עמו" ל: "היה בלעם יודע מתי הקב"ה עתיד לדבר עמו" והכל המשך אחד של תיאור מעלתו השנייה של בלעם: "שהיה יודע אימתי הקב"ה מדבר עמו". ובמשפט שאחריו, מתחיל תיאור המעלה השלישית. שאם לא כן, אז הרי לנו מעלה נוספת של בלעם על פני משה: יודע מי מדבר עימו, יודע גם מתי, גם מה וגם בכל שעה שרוצה. גם לעצם העניין, קשה לומר שהנביא, כל נביא ובפרט בלעם, יודע מראש מה הקב"ה רוצה לדבר עמו! אך "מה" זה נמצא גם במקור בספרי זוטא ומחזק מאד את משל הטבח והמלך, או הטבח והשר. נראה שיש כאן מקום לחקירה נוספת.

⁹ ראה פסיקתא זוטרתא (לקח טוב) במדבר פרשת בלק: "נופל על פניו וגלוי עינים - על העתידות", שזו התכונה של ידיעת העתיד, המאפיינת את הנבואה ו**נביא אמת**, ומתאימה לנאום אחרית הימים של בלעם. האם זהו "וידוע דעת עליון"?

¹⁰ כל שלוש חסרונותיו ושלוש מעלותיו של בלעם בהשוואה עם משה, יסודן בפסוקים שלנו, הפותחים את הנאום הרביעי נאום הנספח - העצה. חמש מתוכן נמצאות אמנם כבר בנאום השלישי (בדפוסים מצוטט פסוק ד ולא טו-טז), אך כאן מתווספת התכונה "יודע דעת עליון" וחוזרות ונמנות כולן. מדוע נמנית התכונה "וידוע דעת עליון" דווקא כאן? מדוע דווקא בנאום העצה ואחרית הימים, חשוב להדגיש שבלעם יודע אימתי (ולפי נוסח אחר שראינו "מה") הקב"ה מבקש לדבר איתו? נראה שאנחנו גונבים את התשובה הפשוטה המתבקשת: יודע דעת עליון היא ידיעת אחרית הימים. אבל נלך צעד צעד.

¹¹ לפני שנמשיך ביתרון בלעם על משה בידיעת דעת עליון שהוא נושאנו, נזכיר שיש שחולקים על הדעה שרק עם בלעם היה הקב"ה מדבר בכל עת שירצה ולא עם משה (ואולי גם לא מסכימים על משל הטבח והשר). ראה ספרי במדבר פרשת בהעלותך פיסקא סח, בפרשת פסח שני: "עמדו ואשמעה מה יצוה ה' לכם - כאדם שאומר אשמע דבר מפי רבי. אשרי ילוד אשה שכך היה מובטח שכל זמן שהיה רוצה, היה מדבר עמו". ראה גם רש"י במדבר ט ז: "אמר להם עמדו ואשמעה, כתלמיד המובטח לשמוע מפי רבו. אשרי ילוד אשה שכך מובטח, שכל זמן שהיה רוצה היה מדבר עם השכינה". כך גם פירושו של רש"י לדברים לד י: "אשר ידעו ה' פנים אל פנים - שהיה לבו גם בו ומדבר אליו בכל עת שרוצה, כענין שנאמר (שמות לב, ל) ועתה אעלה אל ה', (במדבר ט, ח) עמדו ואשמעה מה יצוה ה' לכם". ראה דברינו **אשרי ילוד אישה - אשרי יולדתו** בפרשת בהעלותך על דמותו של משה הנמשכת אל בית המדרש של חכמים (ר' יהושע).

¹² וכן הוא במדרש ילמדנו (מאן) ילקוט תלמוד תורה - פרשת בלק: "לפיכך נתן להם בלעם שהיה חכם כמשה ... במשה כתיב: הודיעני נא את דרכיך ובלעם כתיב: וידוע דעת עליון". ההתמקדות היא בתכונה אחת עליונה של בלעם על משה (וכן לצד השני) והעימות הוא בין הפסוק "וידוע דעת עליון" שנאמר על בלעם, ובין הפסוק: "הודיעני נא את דרכיך" בו משה מבקש לדעת את דרכי ה', פסוק שחסר במדרש במדבר רבה ובספרי. אלה מציינים את הידיעה "אימתי ה' מדבר עימו" ואילו כאן נראה שידוע דעת עליון היא ידיעה גבוהה יותר של הנהגת ה' בעולמו. ראה כל המדרשים והפרשנים על "הודיעני נא את דרכיך ואדעך" (שמות לג ג).

¹³ מדרשים ופרשנים רבים בעקבותיהם מתארים בהרחבה את עצת הזנות שנתן בלעם המקופלת במלים: "לכה איעצך" (אבן עזרא הוא בין היחידים שלא מסכים לקו זה!), ראה דברינו **שיטים של זנות** וכן **נבואת בלעם ועצתו** בפרשה זו. אך אין הם קושרים זאת ל"יודע דעת עליון" המופיע בפסוק טז שבא שני פסוקים לאחר "לכה איעצך" שבפסוק יד. מדרש מאוחר זה כן קושר את הדברים. דעת עליון של בלעם הוא "התגלית הגדולה" שאולי באמת הייתה תגלית גדולה בלי מרכאות, לעמי אותה תקופה, ש"אלוהיהם של אלה שונא זימה" (זנות היה לעתים חלק מהפולחן האלילי). ראה המשך מדרש שם שמדגיש, בניגוד למדרשים המקוריים, שבנות מואב דווקא לא השקו את בני ישראל יין, שלא יאמרו שמתוך שכרות עשו זאת: "וכן אמר לו בלעם לבלק: בתחילה שעשו את העגל לא מחל להם אלא על ידי היין ששתו והיו שכורים ואמרו שכורים היינו ... אבל אל תספקו להם כדי שיהיו מזידים שלא ימחול להם". האם גם זו "דעת עליון", לחשב על מה הקב"ה ימחל ועל מה לא? לדעת כיצד להפיל את בני ישראל?

"ויודע דעת עליון" - השתא דעת בהמתו לא הוה ידע - דעת עליון הוה ידע: 14 אלא: מלמד, שהיה יודע לכוין אותה שעה שהקב"ה כועס בה. 15

אוצר המדרשים (איזנשטיין) חופת אליהו עמוד 168

אמר ר' יצחק: בשעה שהרגו בני ישראל לבלעם, 16 היו מתנחמין ואומרים: מה עשינו שהרגנו נביא שכתוב בו "ויודע דעת עליון"? יצתה בת קול ואומרת: קוסם הרגתם ולא נביא. 17

מדרש תנחומא פרשת משפטים סימן ח

יש חכמה טובה לבעליה ורעה לבעליה, טובה לבעליה זה יהושע בן נון, שנאמר "ויהושע בן נון מלא רוח חכמה" (דברים לד) ... חכמה רעה לבעליה, זה בלעם, שנאמר: "נאם שומע אמרי אל ויודע דעת עליון" (במדבר כד) ולבסוף: "ואת בלעם בן בעור הרגו בני ישראל" (במדבר לא). 18

רמב"ן במדבר פרק כד פסוק יד

והנבואה הזאת לימות המשיח היא ... ולכך הרחיק הענין מאד ואמר "אראנו ולא עתה אשורנו ולא קרוב" - (פסוק יז) מה שלא אמר כן בנבואות הראשונות, ואמר שזאת עצת ה' שיעץ להיות באחרית הימים. 19 וקרא עצמו עתה "שומע אמרי אל" "ומחזה שדי יחזה" (טו - טז), כאשר עשה בנבואה השלישית, והוסיף לקרוא עצמו "וידע דעת עליון". והאומר כך: "וידע אני דעת פלוני", ירצה לומר שהוא מכיר ממנו מה בלבו הדברים שלא יגיד בפיו. וכן זה יכוין לומר שהוא יודע ויאמר עתה מה שיש בדעתו של אל עליון לעשות בעולמו בסוף כל הימים, וזה כענין שנאמר (ישעיה סג ד) כי יום נקם בלבי, ואמרו (קהלת רבה יב י) ליבא לפומא לא גלי. 20

14 כאשר הקב"ה מגלה את עיני בלעם והוא רואה את המלאך העומד כנגדו בדרך, מה שהאתון ראתה, אומר בלעם: "חטאתי כי לא ידעתי כי אתה ניצב לקראתי בדרך". הגם זהו "וידע דעת עליון"? שם נראה מתאים יותר הביטוי "גונב דעת העליונה" שנאמר על קין (בראשית רבה כב יג).

15 כך מביא רש"י בפירושו לתורה: "וידע דעת עליון - לכוון השעה שכוועס בה". ראה בהמשך הגמרא שם: "אמר רבי אלעזר: אמר להם הקב"ה לישראל: דעו כמה צדקות עשיתי עמכם שלא כעסתי בימי בלעם הרשע" וכל זה מבוסס על הפסוק ממיכה ו ה שאנו קוראים בהפסוק השבת: "עמי זכר נא מה יעץ בלק מלך מואב ומה ענה אתו בלעם בן בעור מן השטים עד הגלגל למען דעת צדקות ה'". שם, בשלושת הנאומים הראשונים של בלעם לא מתגלית "דעת עליון" שבו, והקב"ה לא כעס, אבל כאן, בעצה על הזנות בשטים (ובנבואותיו לאחרית הימים) ידע לכוון! ולפיכך מוזכרת תכונה זו בנאום העצה והנבואה, הנאום הרביעי.

16 הריגת בלעם נזכרת במלחמת מדין, פרשת מטות, במדבר לא ח: "ואת מלכי מדין הרגו על חלליהם ... ואת בלעם בן בעור הרגו בחרב". כמו כן נזכר אירוע זה גם בספר יהושע יג כב: "ואת בלעם בן בעור הקוסם הרגו בני ישראל בחרב אל חלליהם".

17 ראה גם פתרון תורה פרשת וירא בלק עמוד 203: "כתוב אחד אומר: וידע דעת עליון, וכתוב אחד אומר: ואת בלעם בן בעור הקוסם וגו'. אלא עד שלא קילל את ישראל, נביא היה וידע דבר שהקב"ה חפץ בו לברך את ישראל ... וכיון שנתן לבו לקלל את ישראל ירד מגדולתו ונסתלקה ממנו רוח הקודש והיה נוטל חמש פרוטות בכל יום בשכרו וקוסם בהן". ראה גם פירושו חזקוני על הפסוק בפרשתנו: "וידע דעת עליון - שאין דעתו לקלל את ישראל בעוד שהם זכאים". כל עוד שבלעם הלך בדרך שהקב"ה הנחה אותו הוא היה בבחינת יודע דעת עליון. ברגע ששינה טעמו, פסקה ממנו דעת זו והפך לקוסם. נראה לנו שיש כאן שימוש בכתוב החסר שבתורה: "ידע דעת עליון" לומר לך: פעם ידע דעת עליון, היום כבר לא. אך דא עקא שזה כתוב בנאום העצה על הזנות ודווקא היא שהצליחה. יענו לך כל הפרשנים האלה: יש כח בקסם ובכישוף, את זה היה לבלעם. האם פירושים אלה יכולים להתלכד עם פירוש חז"ל שידע לכוון בלעם מתי הקב"ה כועס?

18 מתאים היה יותר להביא את הפסוק בספר יהושע יג כב: "ואת בלעם בן בעור הקוסם הרגו בני ישראל בחרב אל חלליהם" ובכך הייתה ההשוואה של חכמה טובה - יהושע, וחכמה רעה - בלעם מושלמת יותר. מה גם שבפסוק ביהושע מכוונה בלעם "קוסם". המדרש מזהה כאן את "דעת עליון" עם החכמה, עניין שאפשר להתווכח עליו (ראה דברינו **אנשים כמים ונבונים ויודעים** בפרשת דברים שם ניסינו להבחין בין חכמה, דעת ותבונה) ואנו נחזק אותו בפסוקים (מעטים יש להודות) על חכמה רעה. ראה קהלת א יג ויח. סוף דבר, ידיעת דעת עליון איננה מונעת את הבחירה החופשית שניתנה לאדם ואינה תריס ומגן כנגד מידות רעות (רוח גבוהה מתלמידי בלעם, מסכת אבות) שעוללות לקלקל הכל. יהושע, תלמידו של משה שהיה בו דרך ארץ, מול בלעם מקבילו של משה מאומות העולם שסופו קוסם ונותן עצות על הזנות. גם מדרש אליהו זוטא שהבאנו לעיל, מסכים בסופו של דבר עם מדרש זה כשהוא מסיים ואומר: "... במשה כתוב הודיעני נא את דרכיך (שמות ל"ג י"ג), ובבלעם כתוב ויודע דעת עליון (במדבר כ"ד י') לא נמצאתה בו דרך טובה, ולא בא לידו צדקה לעולם, אלא בא לידי לשון הרע, וביקש להחריב כל העולם כולו". ומה על נבואותיו של בלעם על אחרית הימים? "דרך כוכב מיעקב"? האם הם בדרגת עצתו לזנות בשטים? גם להן ניתן לקרוא "חכמה רעה"?

19 הראשון להשתמש במטבע הלשון "אחרית הימים" הוא יעקב בברכתו לבניו, בראשית מט א פרשת ויחי: "ויקרא יעקב אל בניו ויאמר האקפו ואגידה לכם את אשר יקרא אתכם באחרית הימים" שעליו אמרו חז"ל: "ביקש יעקב לגלות לבניו קץ הימין ונסתלקה ממנו שכינה" (פסחים נו ע"א), בדברינו **קריאת שמע וגילוי הקץ בברכת יעקב** בפרשתנו. שלישי, משה פעמיים בספר דברים; פרק ד פסוק ל: "בצר לך ומצאוך כל הדברים האלה באחרית הימים ושבבת עד ה' אלהיך ושמעת קולו", ופרק לא פסוק כט: "... וקראת אתכם הרעה באחרית הימים כי תעשו את הרע בעיני ה' להקעיסו וכו'". ומכאן לנביאים: ישעיהו ב, ירמיהו ארבע פעמים, יחזקאל, הושע, מיכה ועד דניאל.

20 הלב לא מגלה ללב - סוד כמוס ביותר. המקור בקהלת רבה מקשר ביטוי זה לסוד קבורתו של משה, אבל במדרש תהלים מזמור ט אכן מדובר בשנות המשיח: "אם יאמר לך אדם מתי קץ הגאולה באה, אל תאמין בו, לפי שכתוב: כי יום נקם בלבי - ליבא לפומא לא גלי, פומא למאן גלי?". אם הלב לא מגלה לפה, הפה למי יגלה? לנושא שלנו, רמב"ן מחזיר אותנו לפשט הפסוקים ולדקדוק של תארי בלעם בנאום השלישי החוזרים בנאום הרביעי בתוספת "וידע דעת עליון". ראה הערה מס' ו לעיל. ואפשר שכבר קדם לו אבן עזרא שמדגיש שהפסוק "לכה איעצך" איננו לעצת הזנות בשטים אלא לנבואת אחרית הימים והכל נבואה לעתיד לבוא שהיא אכן

רמב"ן במדבר פרק כד פסוק א

אמר (שם) אשר מחזה שדי יחזה, כי ראה עתה באיספקלריא המאירה, כנביאים הראשונים שאמר בהם (שמות ו ג) וארא אל אברהם אל יצחק ואל יעקב באל שדי. או במדרגה למטה מהם, כי מחזה שדי איננו שדי. והנה הם יראו באל שדי והוא יחזה במחזה של שדי והנה היו שתי מדרגות למטה מהם, ועל כן קרא עצמו "גלוי עיניים" שהיא מדרגת בני הנביאים, כמו שנאמר (מלכים ב ו כ) ה' פקח את עיני אלה ויראו וגו'. וכבר נאמר כן בבלעם עצמו בראיית המלאך (לעיל כב לא), ויגל ה' את עיני בלעם.²¹

ולא תחשוב בזה זולת מה שפירשנו²² מפני מאמר רבותינו שאמרו בספרי (ברכה לט), ולא קם נביא עוד בישראל כמשה, בישראל לא קם אבל באומות העולם קם, ואיזה זה בלעם. אלא הפרש יש בין נבואת משה לנבואת בלעם, משה לא היה יודע מה מדבר עמו, ובלעם היה יודע מה מדבר עמו שנאמר נאום שומע אמרי אל, משה לא היה יודע מתי מדבר עמו שנאמר (לעיל ז פט) מדבר אליו, ובלעם היה יודע מתי מדבר עמו שנאמר: ויודע דעת עליו, משה היה מדבר עמו מעומד שנאמר (דברים ה כח) ואתה פה עמוד עמדי, ובלעם היה מדבר עמו שהוא נופל שנאמר נופל וגלוי עיניים. משל לטבחיו של מלך יודע כמה הוצאות יוצאות למלך על שולחנו.²³

וביאור ענין הברייתא הזו, מפני שאמר הכתוב (שם לד י) לא קם נביא עוד בישראל כמשה אשר ידעו ה' פנים אל פנים, ודרשו רבותינו שאינו בא לספר במעלה אשר לנבואת משה על נבואת שאר הנביאים, שכבר הודיע אותנו מעלתו עליהם בשני מקומות, בפסוק וארא אל אברהם אל יצחק ואל יעקב באל שדי ושמי ה' לא נודעתי להם (שמות ו ג), ובפסוק אם יהיה נביאכם וגו' (לעיל יב ו).²⁴

אבל עתה לא דבר על משה שידע הוא את השם כענין שנאמר (שמות לג יג) הודיעני נא את דרכיך ואדעך, שלא אמר הכתוב: אשר ידע את השם פנים אל פנים, אבל אמר: אשר ידעו, כי ידבר על **ביאור הנבואה**. יאמר כי למשה רבינו תבוא מבוארת כמדבר אל חברו פנים אל פנים, שמודיעו דבריו וכוונתו עד שיכיר בפניו שהבין דבריו וכוונתו באמירה ובהכרת רצונו בפניו. ואמרו כי לבלעם היה זה בעת שניבא לכבוד ישראל שעמד על דברי ה' ועל רצונו וחפצו בכל הענין העתיד לבוא לישראל.²⁵

ואף על פי כן, יש הפרש בין נבואת משה לבלעם. כי משה לא היה יודע מה מדבר עמו, באיזה ענין באיזה מצוה יצונו, אבל היה הוא מוכן בכל עת לדבור והיה הקב"ה מצוה אותו כפי הרצון לפניו, אבל בלעם היה מכוין ומחשב בדבר ההוא שהוא חפץ בו והולך ומתבודד ומכין נפשו להיות עליו הרוח אולי יקרה ה' לקראתו כאשר הוא מפורש בכאן, ויודע שאם יחול עליו בענין ההוא אשר חשב ידבר עמו לא בענין אחר. ומשה לא היה יודע מתי ידבר עמו, כי לא היה אליו עת קבוע לדבור, אבל בכל עת שיחפוץ משה ויכוין לבו לדבור היה מדבר עמו כמו שאמר (לעיל ט ח) עמדו ואשמעה מה יצוה ה', וכן בכל עת שיהיה לפניו יתעלה הרצון להיות מצוה אותו מאהל מועד וישמע את הקול מדבר אליו, אבל בלעם היה מכוין את השעה שיהיה לו הדבור ולא תנוח עליו הרוח אלא

בידיעת דעת עליו, ואומר: "יודע דעת עליו - בדרך נבואה לא בקסם". ומרחיב אחריו רבי בחיי בן אשר בפירושו לתורה כאן. ראה גם בעל הטורים במדבר פרק כד: "אמר כאן ויודע דעת עליו לפי שרצה לגלות ימות המשיח". וגם הרמב"ם, למרות שבמורה נבוכים כמעט ולא מתייחס לנבואת בלעם, בונה, באגרת תימן את החשבון שלו על קץ הימים (תאריך שעבר מזמן) על פסוקים מנבואת בלעם, לא פחות מאשר פסוקים מדניאל ומהתורה: "שבנבואת בלעם רמז שתחזור הנבואה לישראל אחר שתפסוק מהם". נראה שחכמי ימי הביניים לוקחים את נבואת אחרית הימים של בלעם ברצינות רבה, שכן מקורה ב"דעת עליו", גם אם מפי רשע מרושע כבלעם. הלב אמנם אינו מגלה לפה והדברים סתומים לא ברורים (גם חזון דניאל לא בדיוק גלוי), אבל הפוטנציאל ישנו, כי הוא בדעת עליו, וכל דור יפרש, או שלא יפרש, פסוקים אלה לתקופתו ותקוותיו.

²¹ לאחר שהשווה את נבואת בלעם לנבואת האבות: אברהם, יצחק ויעקב, מפחית רמב"ן מאד בגדולתו ודרגת נבואתו של בלעם (להוציא אולי את רמיזותיו לעניין אחרים הימים וגם אלה פשוט נמסרו לו), שאיננה יותר מדרגת בני הנביאים. אך מה לעשות עם מדרש ספרי (ובמדבר רבה) שאומרים שבלעם היה כמשה ועוד היו לו שלושה דברים עדיפים, אחד מהם הוא "יודע דעת עליו"! לכך נזקק רמב"ן באריכות בהמשך דבריו.

²² לא תחלוק על מה שפירשנו ואל תטען כנגד דברינו בגלל מדרש ספרי ובמדבר רבה שראינו לעיל.
²³ עד כאן מצטט רמב"ן את מדרש ספרי / במדבר רבה אבל לא עד סופו. הוא עוצר במשל הטבח והשר. משל שרמב"ן הפך למוטיב מרכזי בפירושו וראייתו מי הוא בעצם בלעם ובמה כוחו. ראה שוב דברינו [משל הטבח והשר](#) בפרשה זו. מכאן ואילך מתמודד רמב"ן עם המדרש ומשנה באופן משמעותי את אופן קריאתו.

²⁴ אם מדרש אליהו רבה לעיל (הערה 12) מתעכב על ההשוואה בין משה שכתוב בו: "הודיעני נא את דרכיך" (שמות לג יג), ובלעם שכתוב בו: "ויודע דעת עליו" (במדבר כד י), השוואה שהיא לטובתו של בלעם, מדגיש רמב"ן ידיעה נוספת של משה שמצויה בפסוק הפותח את מדרש במדבר רבה: "ולא קם נביא ... אשר ידעו ה'!" "הקב"ה ידע אותו פנים אל פנים. את זה יפתח רמב"ן גם בקטע הבא.

²⁵ בקטע זה רמב"ן מתייחס לפתיח של המדרש שאומר: "ולא קם נביא עוד בישראל כמשה, בישראל לא קם אבל באומות העולם קם, ואיזה זה בלעם". מעלת משה לא הייתה בכך שהוא ידע את ה' פנים אל פנים, אלא שהקב"ה ידע אותו פנים אל פנים והבהיר לו את הנבואה באופן הכי ברור שאפשר. ואם אצל בלעם היה דבר דומה, אין זה אלא "בעת שניבא לכבוד ישראל ... בכל העניין העתיד לבוא לישראל". וזה לא קשור באומות העולם. רמב"ן ממשיך לבאר את המדרש ונראה שהופך אותו על פניו.

באותה השעה. אולי היא השעה יזכירו רבותינו במסכת ברכות (ז א) ובמסכת סנהדרין (קה ב) שהיה מקלל בה, ובה היה חל עליו הרוח לא בעת אחרת לעולם".²⁶

שבת שלום
מחלקי המים

²⁶ מקוצר הזמן לא עמדנו ופרשנו דברי רמב"ן אלה עד סופם ונשאיר לשואביו המים לעמוד על דיוק דברים אלה, כל אחד ואחת מהבנתם הטובה. נזכיר רק שבהמשך דבריו שם מפתח רמב"ן את מוטיב הטבח והשר אצל המלך: "ואמרו משל לטבחיו של מלך, על המדה הראשונה, וכוונתם לאמר שהטבח יודע בהוצאת שולחנו של מלך והשר שלו שהוא נאמן בכל ביתו ועומד בסודו לא ידע בהוצאת השולחן. והמשל הזה יורה שדעת החכמים לומר שהיה בלעם יודע מעצמו אחרי כוונתו שהשם יאמר לו מה אקוב לא קבה אל (לעיל כג ח) וכל הענין, ואחר כן ישמע הדבור במלות ההם אשר חשב בלבו. וזה מה שהזכרתי, כי היה קוסם ותבואנה העתידות בלבו ועתה בשביל ישראל ישמע בהם גם הדיבור, ולפיכך היה מתפאר בעצמו עתה לומר נאום שומע אמרי אל".